

Nordmenn i Waffen-SS – bødler eller frontkjempere?

Journalist: Eirik Veum

Tittel: Nordmenn i Waffen-SS – bødler eller frontkjempere

Hvor og når publisert: Lørdagsrevyen 6. november

Redaksjon: NRK Dagsrevyen

Adresse: 0340 Oslo

Telefon: 23 04 82 10

Kontaktperson: Eirik Veum

1. Innledning

I underkant av 6000 nordmenn vervet seg til tysk krigstjeneste under den andre verdenskrig. De fleste kjempet som elitesoldater i Waffen-SS, noen få havnet i Luftwaffe og i den tyske marinen. De fleste norske SS-soldatene var ved Østfronten, 1000 nordmenn falt, de fleste i daværende Sovjetunionen, noen i Finland og Tyskland. De norske soldatene nøt stor respekt, deres kampvilje var respektert også blant tyske SS-offiserer.

I ettertid har mange reist spørsmålet om hvilken rolle nordmennene egentlig hadde i de fryktede SS-enhetene. Dette var avdelinger som under krigen deltok i grusomme krigsforbrytelser mot både soldater og sivile.

Gjennom hele etterkrigstiden har både forfattere, journalister, revisjonister og historikere fortalt "sannheten" om de norske SS-soldatene, de såkalte "frontkjemperne". I mange tilfeller skapes det et inntrykk av naive unggutter som valgte feil, kjempet tappert mot Stalins kommunisthorder og ikke var kjent med nazistenes utryddelseskrig mot jøder og sivile i Øst-Europa før de fikk det fortalt etter krigens slutt. De hadde muligens fanget opp rykter om massedrap, kanskje også "hørt skudd i det fjerne" men hadde ikke på noen måte selv deltatt i slike forbrytelser. Den 6. november 2004 viste NRK Lørdagsrevyen at virkeligheten var en annen.

Saken ble drevet frem over lang tid i et journalistisk miljø hvor denne type gravearbeid ikke er så vanlig. Journalistene i Dagsrevyen arbeider i hovedsak med dagsaktuelle saker, prosjekter som strekker seg over måneder og år hører til blant unntakene. Deler av arbeidet måtte kombineres med en vaktturnus, konsekvensen ble en noe varierende fremdrift.

2. Når og hvordan kom arbeidet i gang

Senvinteren og våren 2003 leste jeg flere bøker om de norske frontkjemperne. Bøkene ga et godt innblikk i hvilke grusomme lidelser krigen på Østfronten førte med seg for både sivile og soldater. Det gis et godt bilde av kontrasten mellom NS-pampenes liv hjemme i Norge og hva ungguttene, de yngste var 15 år, ofret ute i skyttergravene. Beskrivelsene av krigens vennskap, redsler og savn er sterke og ekte. Problemet er at det i mange tilfeller er SS-veteranene selv som har skrevet bøkene eller de er forfatterens hovedkilder. Det betyr at verkene er preget av å forsvare frontkjempernes sak, deres skjebnesvangre valg og hedre de falne soldatkameraters ære. Norske frontkjemperes eventuelle deltakelse i krigsforbrytelser blir sjelden omhandlet. Egil Ulateigs "Veien mot undergangen" (2002) er unntaket, i kapittelet "En hær av krigsforbrytere?" tar forfatteren tak i temaet. Ulateig legger frem flere indikasjoner på at nordmenn kan ha deltatt i alvorlige overgrep mot blant annet jøder under den andre verdenskrig. Det som er litt merkelig er at forfatteren i samme kapittel avfeier det hele som "vandrehistorier" og løgn. Ulateig slår nærmest fast at norske frontkjempere ikke på

noen måte har deltatt i krigsforbrytelser. Det pirret min nysgjerrighet. Kunne dette være riktig?

Waffen-SS var Adolf Hitlers elitesoldater og særdeles tøffe avdelinger hvor raseideologien sto sterkt. Soldatene var lojale, mangel på disiplin ble straffet hardt. De ble satt inn på de hardeste frontavsnittene og var fryktet av motstanderne. De siste årene har forskning avdekket at Waffen-SS i flere tilfeller måtte bistå Einsatzkommandoer (SS-avdelinger som opererte bak frontlinjene i de okkuperte områdene) i såkalte ”opprenskningsaksjoner”. I Øst-Europa innebar det massedrap på jøder. Både i Danmark, Sverige og Nederland har historikere og journalister dokumentert at vervede SS-soldater var med på slike forbrytelser. I Nürnberg ble det også slått fast at SS var en krigsforbryterorganisasjon. Hvorfor var det så selvfølgelig at norske SS-soldater ikke hadde deltatt i slike aksjoner? Noen måtte da vite noe om dette? I starten av august 2003 begynte jeg å ta de første telefonene.

3. Problemstillingen

Deltok norske frontkjempere i krigsforbrytelser mot sivile eller krigsfanger under den andre verdenskrig? Hvis så var tilfelle, når og hvor skjedde dette? Hvem var involvert?

Jeg ønsket å grave frem ny informasjon, om den fantes, fra krigshistoriens mørke kjeller. I mer enn 60 år har Norge og nordmenn forbannet nazistene og Adolf Hitler for å stå bak utryddelsen av mer enn 6 millioner jøder. Hvis det var slik at også nordmenn deltok i disse forbrytelsene ønsket jeg nå å bringe dokumentasjonen frem i lyset. Det var et ambisiøst og omfattende prosjekt. Norske SS-soldater kjempet over hele Europa, de fleste ved Østfronten. De første vervet seg allerede i januar 1941 og var med på invasjonen av Sovjetunionen 22. juni 1941. De siste var med på de blodige sluttkampene i Berlin i dagene før kapitulasjonen.

Arbeidet ville by på store utfordringer. Hvordan kunne jeg dokumentere at nordmenn hadde henrettet jødiske skolebarn et sted i Sovjetunionen en varm sommerdag i 1941? Ofrene kunne ingenting fortelle, de fleste av soldatene som deltok var nå sannsynligvis døde av alderdom eller falt i strid under krigen. Hvordan kunne noen vite at gjerningsmennene var norske? Mange enheter i Waffen-SS hadde soldater fra flere nasjonaliteter og kommandospråket var tysk. Hvis noen fortsatt var i live, ønsket de da å berette om de grusomme hemmelighetene de hadde gjemt unna siden 1945? Og kunne man stole på historiene de fortalte? I Sverige hadde aldrende veteraner stått frem som bødler og vakter i konsentrasjonsleire for i ettertid bli avslørt som løgnere – jeg ønsket ikke å havne i samme situasjon. Hvis dette skulle bli en sak måtte jeg kunne dokumentere at dette hadde skjedd og få alle mine opplysninger bekreftet av seriøse forskere.

4. Research-prosessen

Samtidig med de første telefonsamtalene gransket jeg norsk, britisk og tysk faglitteratur for å få innsikt i hvordan Waffen-SS var bygget opp, hvor de ulike avdelingene opererte, hvor de norske soldatene var stasjonert og når de ble rekruttert. Dette var viktige basiskunnskaper som ville gi meg god oversikt og innsikt i begrepsapparatet.

Jeg tok kontakt med flere av de norske forfatterne som hadde skrevet bøker om teamet uten at dette førte meg videre. De fleste fortalte at jeg ikke ville finne informasjon som kunne bekrefte at nordmenn hadde deltatt i krigsforbrytelser. Jeg ønsket likevel å gjøre et forsøk og opprettet derfor dialog med flere miljøer både i og utenfor Norge. Gjennom flere måneder var jeg i kontakt med mer enn 70 ulike kilder.

a) Jeg var klar over at det aldri er gjort noen omfattende forskning rundt denne problemstillingen i Norge. Interessen for temaet er stor blant amatørhistorikere og forfattere men noen offentlig granskning har ikke vært gjennomført. Dette ble bekreftet av en rekke norske forskere og historikere jeg hadde samtaler med. Flere, med god kjennskap til landsvikoppgjøret, kunne fortelle at norske frontkjemper ikke ble straffet eller avhørt om sin eventuelle deltakelse i ulike krigsforbrytelser. De ble dømt for landssvik – hva de egentlig var med på mens de bar tyske SS-uniformer ble aldri etterforsket. Flere av historikerne erkjente at det er merkelig at det ikke er rettet større oppmerksomhet mot denne delen av norsk krigshistorie.

b) Jeg opprettet naturligvis dialog med det norske frontkjempermiljøet. Det er fortsatt omlag 1000 norske SS-veteraner i live og jeg var i kontakt med flere sentrale ”talspersoner” og andre som var tilfeldig utvalgt. Dialogen var god, det var interessant å høre veteranene selv fortelle om sine opplevelser. Likevel kom jeg ikke videre i prosessen, som ventet hadde ingen noen gang hørt om nordmenn som hadde deltatt i krigsforbrytelser. Det er ingen grunn til å tro at de nødvendigvis lyver. De fleste nordmenn kjempet ved fronten. Overgrepene mot jøder og sivile skjedde som regel i okkuperte områder, ved fremrykking og under aksjoner mot partisaner. Jeg kunne derfor avgrense det videre research-arbeidet, det ble naturlig å fokusere på to konkrete SS-avdelinger med nordmenn i rekkene.

23. Pansergrenaderregiment Norge deltok i partisanbekjempelse i Jugoslavia sommeren og høsten 1943. De tilhørte 11. SS-Pansergrenader Divisjon Nordland sammen med blant annet 24. Pansergrenaderregiment Danmark. En av de norske soldatene som deltok, Sverre Ryen, skrev dagbok og antydte at han var med på å massakrere kvinner og barn. Ryen skrev i dagboken at soldatene stakk geværpipene inn gjennom vinduene og skjøt – det var trist med alle kvinnene og barna. Sverre Ryen falt i krigens slutfase men kunne andre nordmenn som kjempet i Jugoslavia samtidig bekrefte dette og eventuelt dokumentere at noe slikt hadde skjedd?

I underkant av 300 nordmenn deltok også i angrepet på Sovjetunionen i juni 1941. Dette var den første gruppen av frivillige som fulgte Quislings opprop om å kjempe ”sammen med sine tyske brødre”. De tilhørte **5. SS-Panserdivisjon Wiking**, de fleste befant seg i Regiment Nordland, men det var også nordmenn i Regiment Germania og Regiment Westland. 19.000 soldater kjempet i SS-Divisjon Wiking som rykket inn sør i Sovjetunionen, i det som nå er Ukraina. Gjennom sommeren og høsten 1941 samarbeidet de tyske troppene med ukrainske nasjonalister – hundretusener av jøder ble slaktet ned mens tyske styrker, med 300 nordmenn i rekkene, rykket frem.

Jeg hadde kontakt med flere nordmenn som hadde kjempet i SS-Divisjon Wiking og deltok i angrepet på Sovjetunionen. De bekreftet alle at jøder og russere ble slaktet ned men presiserte med all tydelighet at det var polakker, ukrainere og SS-soldater fra de beryktede Einsatzgruppene som sto bak massedrapene. De Wiking-veteranene jeg kom i kontakt med var helt ukjente med at nordmenn på noen måte aktivt skulle ha deltatt - enkelte hevdet at dette var overdrevne rykter ”konstruert” av de allierte etter krigens slutt for å sverte dem som valgte å kjempe under nasjonalsosialismens fane.

En av frontkjemperne som kjempet i SS-Divisjon Wiking var Arne Borgir fra Oslo. Han var blant de første som vervet seg og vi opprettet kontakt. Borgir har de siste årene vært en ivrig deltaker i samfunnsdebatten og sa seg villig til å svare på anklagene om norsk deltakelse i

krigsforbrytelser. Senere i prosessen ble han intervjuet sammen med en annen Wiking-veteran, Petter Senstad. De ble begge såret i november 1941, Borgir tilhørte Regiment Germania mens Senstad kjempet i Regiment Nordland.

b) Både i Danmark og Sverige har det i de siste årene vært et bredt fokus på disse ubehagelige sidene av krigshistorien. Gjenlevende frontkjempere har bidratt med informasjon og flere har innrømmet at de deltok i krigsforbrytelser eller var vitne til at andre skandinavere begikk overgrep. Jeg var i kontakt med flere SS-veteraner både i Danmark og Sverige. De hadde ingen opplysninger som omhandlet nordmenn spesielt men antydte at både SS-Divisjon Wiking og 23. Pansergrenaderregiment Norge var involvert i episoder hvor denne type overgrep hadde forekommet. Jeg hadde også en del kontakt med familiemedlemmer til avdøde danske frontkjempere som de siste årene drevet sin egen etterforskning.

På dette tidspunktet fikk jeg også de første antydningene om at skandinaviske frontkjempere, deriblant flere nordmenn, hadde kjempet i ulike spesialenheter. En av hovedoppgavene til disse SS-enhetene var å jakte på, og likvidere, jøder. Etter hvert startet jeg også research rundt disse avdelingene. Enkelte norske forfattere hadde skrevet noe om dette, men kunne det være mer omfattende enn tidligere antatt?

c) Jeg antok at også utenlandske forskningsmiljøer ville ha kunnskap av interesse. Etter kort tid merket jeg at det er få krigshistorikere som har oversikt over alt. De spesialiserte seg på små deler av en helhet – jeg måtte derfor kontakte mange fagpersoner i ulike miljøer for å legge sammen bitene – og deretter sjekke de ulike opplysningene opp mot hverandre. Jeg lagde en oversikt over datoer, stedsnavn og bevegelsesmønsteret til de ulike SS-enhetene. Jeg tok også høyde for at historikerne fortsatt kunne være patriotiske – det ble begått mange krigsforbrytelser under den andre verdenskrig fra alle parter og tyskerne var langt fra alene om å massakrere jøder. Dette var i særlig grad aktuelt for deler av Øst-Europa hvor sårene fra den andre verdenskrig fortsatt stikker dypt.

Fortsatt drives det forskning på Waffen-SS og deres samarbeid med andre SS-avdelinger i massakrene på jøder i Øst-Europa. Hadde noen underveis oppdaget noe om nordmenn? Jeg tok kontakt med flere universiteter, høyskoler, forskningsinstitutt og statlige arkivinstitusjoner. Jeg opprettet dialog med forskere, professorer, forfattere, og historikere i Storbritannia, Frankrike, Israel, Tyskland, Sverige, Danmark, Russland, Kroatia, Serbia, USA, Ukraina og Polen. Jeg hadde også kontakt med russere som nå driver forskning i utlandet. Også spesialister på Holocaust kunne ha informasjon av interesse og jeg kontaktet ”Holocaustforskere” i Danmark, Tyskland, Frankrike, Østerrike, Israel, Ukraina og USA. Jeg hadde også kontakt med journalister i Sverige, Danmark, Storbritannia og Tyskland. Mange hadde lite å bidra med, men de satte meg i kontakt med andre de visste hadde bedre kjennskap til problemstillingen – slik fikk jeg inn små biter med informasjon og arbeidet meg sakte fremover.

Jeg fikk også tillatelse til å besøke det tyske Bundesarchiv. Her ligger materiale som er tilgjengelig for allmennheten, men som ennå ikke er kjent blant de fleste nordmenn. Jeg fikk tilgang til dokumenter som kunne gi svarene jeg lette etter.

Også europeiske organisasjoner for krigsveteraner driver med forskning. Jeg kom i kontakt med flere foreninger og håpet de kunne være i besittelse av ulike rapporter, avhørsutskrifter, tilståelser fra krigsfanger eller øyenvitneskildringer. Jeg var i kontakt med britiske veteraner fra etterretningstjenesten og med veteraner fra partisanbevegelsen i Kroatia og Serbia som var

i trefninger med tyske styrker, deriblant også 23. Pansergrenaderregiment Norge, sommeren og høsten 1943.

Å føre en god dialog med disse personene var vanskeligere enn jeg hadde trodd på forhånd. De snakket verken tysk eller engelsk, det gjorde heller ikke konene eller andre som eventuelt måtte befinne seg i nærheten når de tok telefonen. Ved ett tilfelle ringte jeg til flere av leilighetene i en boligblokk for å få tak i noen som kunne engelsk. En ung dame sa seg villig til å hjelpe - hun gikk på besøk til den aldrende krigsveteranen og oversatte samtalen mellom oss.

Innsamlingsprosessen tok lang tid men i løpet av mai 2004 hadde jeg et konkret prosjekt på bordet.

Jeg hadde underveis valgt å utelukke 23. Pansergrenaderregiment Norge. Både krigsveteraner fra Kroatia og Serbia bekreftet at de selv hadde sett hvordan Waffen-SS begikk grove krigsforbrytelser under sin jakt på partisaner. Derimot var det umulig å dokumentere at nordmenn var involvert. Danske veteraner fra 24. Pansergrenaderregiment Danmark kunne heller ikke bekrefte at noe slikt hadde skjedd. Opplysninger i dagboken til SS-soldaten Sverre Ryen indikerte både stedsnavn og datoer, men opplysningene lot seg ikke bekrefte av krigshistorikere fra det tidligere Jugoslavia.

Derimot hadde jeg fått tilstrekkelig informasjon til å granske videre SS-Divisjon Wikings aktiviteter i Ukraina sommeren og høsten 1941. Mange kilder fra ulike miljøer og nasjonaliteter bekreftet at soldater fra SS-Divisjon Wiking hadde vært involvert i alvorlige krigsforbrytelser.

5. De viktigste kildene

Tre danske historikere (Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith) har gjennom en årrekke forsket på danske frivillige i 'Waffen-SS. I 1998 ga de ut boken "Under hakekors og Dannebrog" og dokumenterte at danske SS-soldater deltok i krigsforbrytelser under den andre verdenskrig. De har hatt tilgang til dokumenter, private brev og har intervjuet mange danske frontkjempere. I tillegg (og dette var viktig for mitt arbeid) har de gransket militærarkiver i flere europeiske land og fått tilgang til unikt materiale. Arbeidet pågår fortsatt, men de tre danskene har allerede dokumentert at SS-Divisjon Wiking assisterte blant annet Einsatzkommando 4b i massedrap på jøder i det okkuperte Ukraina sommeren og høsten 1941. Danskene hadde dermed dokumentasjon som slo fast at soldater fra SS-Divisjon Wiking hadde deltatt i krigsforbrytelser.

De danske historikerne henviser blant annet til en "radiotelegrafisk" melding som mer enn antyder at nordmenn var involvert i krigsforbrytelser. En av kildene til denne opplysningen er en britisk historiker, F.H.Hinsley. Han var professor i historie ved Cambridge og tjenestegjorde under den andre verdenskrig ved den topphemmelige kode- og chifferskolen Bletchley Park. Her var han med på å knekke tyskernes kodemaskin Enigma. Britene kunne allerede fra 1940 dekode og overvåke tyske radiotelegrafiske meldinger. Dette materialet fikk Hinsley full tilgang til og utga på 80-tallet en fembinds verk som fikk navnet "British Intelligence in the second World War". I bind to (Appendix 5, s. 672) henviser Hinsley til radiomeldinger som hevder at de tyske Einsatzkommandoene vest i Ukraina fikk hjelp fra blant andre nordmenn og flamlendere i nedskyting av jøder. Hinsley skriver følgende:

"The decrypts showed that the police were helped in their work by various auxiliary bodies. They were joined, for example, by Flemish and Norwegian volunteer battalions".

Frontkjemperne og deres støttespillere med forfatteren Egil Ulateig i spissen har avfeid disse opplysningene som tøv.

Jeg brukte mange ressurser på å finne ut av dette. Både Hinsley og de fleste av hans medforfattere er døde men jeg fikk kontakt med flere veteraner som jobbet i den britiske etterretningen under krigen. Det var en vanskelig og tidkrevende prosess men jeg kom etter hvert i dialog med flere. Jeg snakket også med historikere og forfattere som i de senere år har fått tilgang til materialet. Ingen kunne huske å ha sett meldingen som antydte at nordmenn assisterte nazi-bøddler med massemyrderiene på jøder. Samtidig ble det presisert at materialet er meget omfattende og deler av arkivet er ødelagt eller forsvunnet. Det må også nevnes at ingen av de jeg var i kontakt med aktivt har forsøkt å lete etter meldingen som henviser til nordmenn og flamlendere . Ingen visste heller om noen som har gjort et slikt arbeid. Alle mine kilder, de fleste er eksperter på denne delen av britisk krigshistorie, var skråsikre på at Hinsley med meget stor sannsynlighet fortalte sannheten når han hevdet at denne meldingen eksisterte. Det var derfor ingen grunn til å avvise denne informasjonen.

De danske historikerne fikk også støtte fra tysk hold. Jeg var i kontakt med mange forskere over hele Tyskland – de to som pekte seg ut med best oversikt var Dr. Dieter Pohl (Institut für Zeitgeschichte i München) og Dr. Bernd Boll (historiker, har arbeidet mye ved Bundesarchiv – Militärarchiv i Freiburg). De er utvilsomt blant de fremste ekspertene på jødeutryddelsen i området mellom det østre Polen og det vestre Ukraina (Galicia). I dette området ble i overkant av en million jøder myrdet under den andre verdenskrig, styrker fra Waffen-SS var blant de som deltok.

Historiker Dr. Bernd Boll har gransket SS-Divisjon Wikings bevegelser i Ukraina sommeren og høsten 1941 gjennom en årrekke. Arbeidet har vært vanskelig, det å finne svar i 60 år gammelt materiale er en utfordring og Boll har gått gjennom tusenvis av dokumenter. Forskningen kan beskrives som et puslespill. Utskrifter av korte radiomeldinger, opplysninger fra krigsdagbøker og rapporter fra fronten til generalene i Berlin er gjennomgått. Jeg og fotograf Odd Iversen reiste til Freiburg for å besøke Boll, gå gjennom dokumentasjonen og få en forklaring på hva som skjedde og hvem som var involvert i overgrepene under de første månedene av invasjonen. Tyskerne var flinke til å rapportere tilbake til Berlin, men selv om Waffen-SS brente mye av sitt materiale før kapitulasjonen i 1945, gir dokumenter fra ulike Wehrmacht-avdelinger nyttig informasjon. Dette gjelder spesielt en melding fra 3. juli 1941 (vedlegg 1). Der kommer det frem at enheter fra SS-Divisjon Wiking har sperret av et veikryss i området mellom Lemberg (Lvov) og Zloczow (Zolochev) i sin jakt på jøder. I krigsdagbøker fra ulike Wehrmacht-avdelinger kommer det også frem opplysninger om at SS har henrettet russiske krigsfanger (vedlegg 2). Andre meldinger forteller at SS-Divisjon Wiking er på vei til navngitte byer og landsbyer. I flere av disse byene blir det senere meldt at hundrevis av jøder ble massakrert. Ikke noe sted nevnes nordmenn spesielt, men det er hevet over enhver tvil at SS-Divisjon Wiking deltok i overgrepene.

Jeg kontaktet også ukrainske forskere og historikere. Det tok tid på grunn av språkproblemer men jeg opprettet dialog med historiker Ilja Kabanchik gjennom et Holocaustssenter i Lvov. Han hadde god oversikt over hva som skjedde i det aktuelle området sommeren og høsten 1941, hvilke enheter som deltok og hvem de fikk assistanse fra. Jeg var i kontakt med flere ukrainske forskere og historikere som bekreftet opplysningene fra Christensen og Boll – de utdypet også med videre detaljer. De pekte ut landsbyer, sletter og skogsområder hvor massakrene fant sted.

Vi reiste til Ukraina og besøkte noen av åstedene for å lete etter øyenvitner. Flere kunne fortelle hvordan jødene ble hentet ut av sine hjem og fortalte også hvordan menn i tyske uniformer, assistert av ukrainsk "hilfpolizei", skjøt og drepte jøder. Vi gjorde intervjuer med flere og benyttet ett av vitnene i innslaget. Hun fortalte om sine opplevelser fra den dagen soldater i tyske uniformer kom til landsbyen. Opplysningene ble sjekket med annen informasjon for å kontrollere at alle datoer, tidspunkter og detaljer var riktige.

6. Norske kilder kommer på banen

Før oppholdet i Tyskland, Ukraina og Danmark opprettet jeg også kontakt med det jødiske miljøet i Oslo. Jeg ble tipset av Yad Vashem, det verdenskjente Holocaustsenteret i Jerusalem, at representanter fra det jødiske miljøet i Norge hadde relevant kunnskap. Mange norske jøder er opptatt av dette temaet, flere hadde nyttig informasjon om navngitte frontkjemper og hendelser. Samtidig kom jeg i kontakt med to forfattere og historikere, Bernt Roughtvedt og Terje Emberland. De har gjennom fem år jobbet med biografien om nazisten, eventyreren og frontkjemperen Per Imerslund. Imerslund vervet seg til tjeneste i 1941 og havnet i SS-Divisjon Wiking, Regiment Westland. Imerslund ble såret og døde av skadene i 1943. Riktignok kom ikke Imerslund i kamp før utpå høsten 1941, men de to forfatterne hadde likevel god oversikt over hva som foregikk vest i Ukraina, sommeren og høsten 1941. Dette var tidsepoken jeg fokuserte på, svært få i Norge vet mer om denne delen av krigshistorien. Det var meget nyttig å diskutere mitt materiale med de to ekspertene, vi hadde mange av de samme opplysningene og det var betryggende å få dette kvalitetssikret.

Frontkjemperne og deres støttespillere har alltid hevdet at det ikke finnes bevis, ikke en innrømmelse eller et dokument som kan tyde på at nordmenn deltok i krigsforbrytelser. Dette viste seg å være feil. Gjennom prosessen spredte ryktene seg i flere miljøer om "NRKs frontkjemperprosjekt" og etter hvert ble jeg kontaktet av flere som hadde opplysninger. De visste om enkeltpersoner som hadde drevet etterforskning på egenhånd, eller som kjente noen som visste noe. Omsider, etter mange omveier, fikk jeg tak i tre konkrete bevis som fortalte at nordmenn med stor sannsynlighet hadde deltatt i drap på jøder under invasjonen av Sovjetunionen sommeren 1941. Både *Hirdmannen* (16.8.41, vedlegg 3) og *Vestfold Presse* (10.1.42, vedlegg 4) hadde trykket intervjuer med frontkjemperer som fortalte at de hadde deltatt i drap på sivile. De to SS-soldatene som siteres, Josef Hansen og Olaf Wahlmann, er døde, de hadde derfor ingen mulighet til å utdype informasjonen. Beretningen fra Wahlmann var kjent fra før, intervjuet med Josef Hansen i *Vestfold Presse* var nytt for de fleste.

Et brev fra Halldis Neegård Østbye (7.10.42, vedlegg 5) til Vidkun Quisling tydet også på at sentrale NS-medlemmer var klar over det som foregikk. Østbye var sentral skikkelse i Quislings propagandaapparat og uttrykket bekymring – hun syntes det var galt hvis det var slik at norske SS-soldater ble brukt som bødler for å likvidere jøder – de menneskelige påkjenningene kunne bli for tøffe. Hun mente at den jobben burde russere og asiatiske folkeslag selv ta hånd om. De var nok mer enn fornøyd hvis de kunne bli kvitt sine plageånder.

7. Norske bødler i SS-Sonderkommando Dirlewanger

Omsider fikk jeg også et tips som tydet på at flere nordmenn hadde deltatt i den beryktede SS-Sonderkommando Dirlewanger. Dette var en av de verste enhetene tyskerne stabled på bena under krigen og ble ledet av seksualforbryteren Oskar Dirlewanger. Enheten opererte ved Østfronten og drev stort sett jakt på partisaner, terror mot sivilbefolkningen og voldtekter av krigsfanger og sivile. En annen viktig oppgave for enheten var å likvidere jøder.

Frafallet i SS-Sonderkommando Dirlewanger var stort og enheten rekrutterte nye soldater fra blant annet konsentrasjonsleirene. Også SS-soldater som var dømt for ulike lovbrudd kunne "sone" straffen i slike enheter ved å tjenestegjøre for en viss periode. Dette var soldater som på en eller annen måte hadde lagt seg ut med Waffen-SS ved å vise feighet i strid, forsøkt å desertere eller gjort seg skyldig i andre lovbrudd.

SS-Sonderkommando Dirlewanger opererte i Warsawa under oppstandelsen i 1944. Deres metoder, terror og hensynsløshet gjorde at andre SS-avdelinger forsøkte å stoppe enheten. De var sjokkert. Dirlewangers soldater opererte uten grenser, deres sadisme og brutalitet manglet sidestykke. De lyktes ikke i å stoppe Dirlewanger og hans menn, enheten opererte helt til krigens slutt.

Jeg fikk etter hvert tak i dokumenter fra et norsk privatarkiv, i tillegg fikk jeg opplysninger fra Deutsches Rotes Kreuz og Das Bundesarchiv. Til sammen satt jeg med sikre opplysninger og dokumenter som viste at minst fire nordmenn tjenestegjorde i SS-Sonderkommando Dirlewanger. Jeg valgte å anonymisere de fire nordmennene. Karsten, Harry, Johnny og Roy har fortsatt gjenlevende familiemedlemmer i Norge.

I krigens siste måneder ble SS-Sonderkommando Dirlewanger satt inn i vanlig frontjeneste og to av nordmennene falt i strid. To er fortsatt savnet.

8. Kildekritikk.

Under arbeidet møtte jeg på flere ulike problemstillinger. Det er 60 år siden andre verdenskrig, men fortsatt er det dype sår mellom nasjoner og folkeslag. Krigen viste at menneskets ondskap er grenseløs, folkeslag ble forsøkt utryddet, sivile ble slaktet ned. Det vonde kapittelet i verdenshistorien vil for alltid prege Europa. De som forsker i dette materialet er heller ikke nøytrale, det er uenighet mellom historikerne om sentrale spørsmål. For dette prosjektet ble det derfor viktig å sjekke med et stort antall kilder fra ulike land og med ulik bakgrunn for å være sikker på at informasjonen som kom frem var riktig. Når det er sagt var det få som benektet at noe slikt hadde skjedd, hvis en ser bort fra frontkjemperne og deres støttespillere i Norge. Dokumentasjonen var sikker, dokumentene erklært ekte og intervjuene med Hansen og Wahlmann levnet liten tvil.

Enkelte historikere vurderte jeg som lite troverdige. Jeg fant flere hull i deres teorier og forklaringer. Enkelte ukrainske og tyske historikere ønsket å skyve ansvaret over på andre grupper og nasjonaliteter. Vervede SS-soldater fra Norge kunne være et godt alternativ.

Jeg sjekket også hovedkildene jeg valgte å bruke med andre kilder i forskningsmiljøet. Jeg stilte spørsmål ved troverdigheten til Christensen, Boll og Kapanchik, ikke fordi jeg tvilte på deres kompetanse men fordi opplysningene de kom med ville skape debatt og reaksjoner i Norge. Jeg ville sjekke om de hadde støtte av andre forskere og historikere. Jeg fant ingen som betvilte deres kvalifikasjoner.

Informasjonene fra frontkjemperne måtte også håndteres med skepsis. SS-veteranene er ingen utskjelt gruppe i dagens Norge, de fleste har skapt seg gode liv etter å ha sonet sitt landsvik. De blir møtt med en økende grad av forståelse, det er en utbredt holdning at de som vervet seg til tysk tjeneste ikke kjente til utryddelsen av jøder, de ønsket bare å kjempe mot kommunisme og Stalins Sovjetunionen. De var bare litt tidlig ute. Nå er de blitt gamle menn og er ikke interessert i å rukke ved det inntrykket som er skapt. All informasjon som kom fra frontkjemperne ble kryssjekket med andre kilder. Dette førte til at jeg avviste en frontkjemper

jeg i utgangspunktet hadde tenkt å benytte i innslaget. Hans opplysninger ble sjekket med flere kilder, jeg fant ut at han aldri hadde deltatt ved invasjonen av Sovjetunionen i juni 1941. Han kom først i strid noen måneder senere.

Samtidig ønsket jeg å tro på frontkjempere som hevdet sin uskyld så lenge jeg ikke kunne bevise det motsatte. Som tidligere nevnt kjempet mange i enheter som knapt var i nærheten av sivile, de hadde liten eller ingen mulighet til å bli krigsforbrytere selv om de måtte ha et ønske om å "renske Europa for jøder". De norske soldatene i eksempelvis Den norske Legion (Leningrad) og SS-Skijegerbataljonen (Finland) kjempet en annen type krig enn nordmennene i SS-Divisjon Wiking og SS-Sonderkommando Dirlewanger.

9. Billedmaterialet

Jeg brukte mye tid på å finne billedstoff. To norske privatpersoner sitter med et unikt billedarkiv og har detaljerte opplysninger om de fleste frontkjemperne fra Norge og lot meg få bruke fotografier. Jeg var også i dialog med United States Holocaust Memorial Museum i Washington og fikk benytte bilder fra deres arkiver. Samtidig var jeg veldig nøye med å sjekke at bildene ikke var forfalsket.

10. Konsekvenser

Opplysningene som kom frem i saken førte til at Regjeringen ønsket å bevilge ressurser til mer forskning om norske SS-soldater og deres deltagelse i eventuelle krigsforbrytelser under den andre verdenskrig. I tillegg resulterte saken i flere kronikker, radio- og fjernsynsdebatter, debattinnlegg, lederartikler og avisoppslag. Flere har måttet innse at vår krigshistorie er mangfoldig og at også nordmenn kan ha deltatt i det verste folkemordet i moderne tid.

Det ble laget flere oppfølgere etter hovedsaken som ble sendt i Lørdagsrevyen 6. november:

- 6.11.04: NRK.no – Norske frontkjemper deltok i massakrer
- 6.11.04: Kveldsnytt – Norske frontkjemper deltok i utryddelsen av jøder
- 7.11.04: Søndagsavisa, P2 – Debatt
- 7.11.04: Søndagsrevyen – Norske myndigheter må granske det som har skjedd
- 8.11.04: Redaksjon EN, Debatt
- 9.11.04: Dagsrevyen – Dørum lover penger
- 9.11.04: Dagsnytt
- 14.11.04: Søndagsavisa, P2

11. Tidsbruk

Arbeidet startet i august 2003 og det ble arbeidet jevnt frem til desember. Mye av arbeidet ble gjort på fritiden. I perioden januar 2004 til april var arbeidsinnsatsen noe mindre på grunn av andre prosjekter. Fra juni økte aktiviteten og fra midten av august og frem til november ble det arbeidet meget intenst.

Jeg arbeidet alene gjennom hele prosessen. Underveis fikk jeg gode innspill og råd av kollega Hans-Wilhelm Steinfeld.

12. Oppsummering

Saken viste at det fortsatt er mye de fleste nordmenn ikke vet om norsk krigshistorie og de norske frontkjemperne. De 6000 nordmennene som kjempet for Adolf Hitler var ikke nødvendigvis krigsforbrytere. Likevel er det mange som nå spør seg om vi virkelig vet alt. Frontkjempermiljøet hevdet i etterkant av innslaget at alt som kom frem var gammelt nytt –

alle kjenner til informasjonen og vet at dette ikke stemmer. Det er feil. Noe av informasjonen som kom frem i innslaget har vært omtalt, også i norske bøker. Men de fleste opplysningene fra de tyske militærarkivene, dokumentene som viser at så mange som fire nordmenn var under kommando av nazibøddelen Oskar Dirlewanger og innrømmelsene fra Josef Hansen i Vestfold Presse er ny informasjon. At dette ikke passer inn i den historien frontkjemperne og deres støttespillere ønsker å fortelle er en annen sak.

Eirik Veum